

A CD-ROM: csoda és gond?*

A CD-ROM szabványos méretű kompaktlemez, amely 200–250 ezer A/4-es oldal tárolását teszi lehetővé. Ott is biztosítja az online keresés áldásait, ahonnan az adatbázisok különféle okokból hagyományos úton nem érhetők el. Használatához mikroszámítógépre, leolvasóra és nyomtatóra van szükség. A CD-ROM – két-három év óta – forradalmi gyorsasággal terjed. Máris számos válfaja van (bibliográfiai, referátumokat is tartalmazó, teljes szövegű, főként kézikönyv jellegű adatbázisok, könyvtári katalógusok). Az előállítók száma ugyancsak évről évre növekszik. A lemezek keresőrendszere egyelőre nem egységes, bár az egységesítési törekvések már érzékelhetők. Aktualizálási periodicitásuk a jellegüktől függ. A cikk végül a CD-ROM finnországi térhódításáról és az ott szerzett tapasztalatokról tájékoztat.

E dolgozatban néhány észrevételt engedek meg magamnak a legújabb és valószínűleg a legfontosabb technikai csodáról, amely az információkeresés terén az 1970-es évek eleje óta megjelent. Általában véve e tájt kezdtek működni azok az online rendszerek, amelyek számos – főképp nyugati – országban azóta is virágznak. S noha időközben az online adatbankok használatának a lehetőségei a világ számos részén jelentősen megnövekedtek, mégis sok olyan része maradt a világnak, ahonnan különböző okokból nincs mód kapcsolatot teremteni velük. E probléma áthidalására kínálkozik a CD-ROM.

A CD-ROM (Compact Disk– Read Only Memory = csak olvasható kompaktlemez) szabványos méretű, 12 cm átmérőjű, kb. 17 g súlyú, mintegy 550 megabájtnyi adat, vagyis megközelítőleg 200–250 ezer A/4 formátumú oldal tárolására képes hordozó, amely a szöveges információkon kívül ábrákat és hangokat (például zenét) is rögzíthet. Róla ragyogó, tiszta, igazán szép színek vihetők a képernyőre.

Olvasásához mikroszámítógépre van szükség. Erre leginkább IBM vagy azzal kompatibilis típusokat vesznek igénybe, de az Olivetti, Toshiba, Hewlett Packard gyártmányok stb. ugyancsak megfelelnek e célnak. Szükséges továbbá egy leolvasó és – lehetőleg – egy nyomtató is. A különböző mikroszámítógépek és leolvasók közötti műszaki kompatibilitás elsődleges fontosságát gyakran hangsúlyozzák a lemezek előállítói.

Története

A CD-ROM könyvtári használatának története felettébb rövid. Nagyon kevés publikáció szól róla [1, 2], ami nem is csodálható, hiszen e célra mindössze három éve került kereskedelmi forgalomba. Santarelli [3] 1986-ban 66-ra becsülte a kereskedelmi adatszolgáltatók és elektronikus kiadók számát, 20 000-re az általuk előállított lemezeket. Már a következő évben ennek több mint a kétszeresére,

azaz 137-re nőtt a szolgáltatók száma, és 205 000 lemez készült el. Ezeknek több mint a fele kereskedelmi szolgáltatóktól származik. Az első nemzetközi kompaktlemez-konferencia 1986 márciusában volt az Egyesült Államokban. 1987 áprilisában az amszterdami Optica konferencián pedig már néhány CD-ROM szolgáltató és CD-ROM termék is megjelent. Ennél is több volt a hosszú lista, amely ilyen meg olyan termékek létezéséről adott hírt. Ha azonban e termékeket valaki meg akarta venni, többségükről kitűnt, hogy prototípus vagy kísérleti példány. A tényleges termékek száma – különösen a gazdaság és az üzlet témaköréből – igen csak korlátozott volt. Az 1987 decemberében tartott londoni online információs konferencián már külön CD-ROM laboratórium működött, ahol 50 terméket kínáltak fel kipróbálásra, és közülük csak egyetlenegy nem érkezett meg időre. Ez mutatja, milyen gyors a fejlődés.

Elérhető termékek

Az elérhető termékek különböző típusúak, és egyértelműen hasonlítanak az online termékekre. Vannak tisztán referenz-adatbázisok, mint a *Pais*, a *Public affairs information service*, az *Eric* az oktatás tárgyköréből, a *Wilson Company* sok bibliográfiája, mint a *Cumulative book index*, a *Library literature*, a *Humanities index*, a *Business periodicals index* vagy a *Social sciences index*. Más adatbázisok tartalmi kivonatot is adnak a bibliográfiai információhoz, mint az *ABI*, az *Abstracted business information* vagy a *Dissertation abstracts*. A teljes szövegű adatbázisok közé tartozik a *Bookshelf*, amely nagyon érdekes kombinációja az írást-fogalmazást segítő tíz különböző segédkönyvnek. További példák e típusból: *American heritage dictionary*, *Chicago manual of style*, *World almanac* és *Bartlett's familiar quotations*. Az *Oxford English dictionary* a Bowker kiadványa, s mint ilyen, az eredetileg 1933-ban kiadott azonos című nyomtatott szótár tizenkét kötetét tartalmazza. Vannak teljes szövegű kézikönyvek, mint a *Grolier's American academic encyclopaedia*, amely az első kereskedelmi forgalomba került termékek egyike volt. A *Biblia* angolul és németül is

* Információ a változó világban címen, a FID Magyar Nemzeti Bizottsága által szervezett ülészekon 1988. június 9-én elhangzott előadás alapján.

elérhető. Angol változata tíz különböző Bibliafordítást és 21 segédkönyvet tartalmaz. Ki is használhat egy ilyen kiadványt? A forgalmazó szerint nagyon sok pap érdeklődik iránta. Prédikációra készülve ugyanis a CD-ROM-on való szabad keresésnél nincs kényelmesebb mód mindent megtalálni például a bűnről vagy a végítéletéről.

A keresőrendszerek szinte termékenként különböznek egymástól. Szerencsére néhány nagyobb kiadó következtesen egyetlen rendszert használ. Például a Wilson Company vagy a SilverPlatter valamennyi terméke egyazon menüvel rendelkezik. Egészen véve azonban nagyon kevés az egységesítésre törekvés a keresésben.

Mivel a termékek többsége az USA-ból származik, a rajtuk található anyag része is amerikai. Az árak meglehetősen változatosak: a 200 USD-os legolcsóbbtól 20 000 dollárig terjednek. A CD-ROM formában elérhető információ különleges – egyelőre ritka – válfaja a *könyvtári katalógus*. Ilyen pl. a kanadai University of Guelph könyvtáré és a párizsi Pompidou-központé. Néhány német könyvtárban is kísérleteznek vele.

A bibliográfiai információ túlnyomó része a legutóbbi öt évre vonatkozik. Például a Wilson-indexek többségére érvényes ez a megállapítás. Néhányuk mindent tartalmaz a kezdetektől fogva, mint a *PAIS* 1972-től, amikor először adták ki, vagy a *Dissertation abstracts*, amely 1861-gyel kezdődik, és mintegy 900 ezer disszertációt tartalmaz információt.

A nyomtatott forma kiadása valamennyi említett esetben tovább folytatódik, és valószínűleg több bevételt hoz, mint a CD-ROM. A két terméket egymást kiegészítőnek tartják. Ritkán, mint a *Books in print* esetében, a CD-ROM kiadás használhatóbb a nyomtatottnál, mert sok keresési lehetőséget nyújt az olyan szempontok összekapcsolásával, amilyen például az év, a nyelv és az ár kombinációja, ami a nyomtatott változatban nem lehetséges.

Az anyag *aktualizálása* történhet havonta, negyedévenként, félévenként vagy évente a termék jellegétől függően. Vásárláskor azonban mindig kumulált kiadást kapunk. Néha a kiadók – mint a Wilson – demonstrációs lemezt is készítenek, amely hathavi anyagot tartalmaz, és nagyon olcsón, kb. száz dollárért lehet megvenni. Ezzel kipróbálhatók a különböző keresési lehetőségek, ha pedig valaki valamelyik termékük megvétele mellett dönt, a demonstrációs lemez árát levonják a végleges számlából. További forgalomnövelő eszköz, hogy 90 napos próbaidőre mindenki magánál tarthatja a CD-ROM lemezt, ha pedig nincs vele megelégedve, visszaadhatja, és visszakapja a pénzét. Ez történik például az *ERIC* esetében a Dialognál.

Az irodalom a különböző termékeket csak nagy ritkán hasonlítja össze, mivel a CD-ROM-ra vett kiadványok többsége csak egyetlen előállítótól szerezhető be. Az *ERIC* azonban több különböző CD-ROM formában kapható, a Dialog, az OCLC search és a SilverPlatter kiadásában. Mindegyik termék más-más módon kereshető, és publikáltak is rólu összehasonlítást [4]. Egy másik adatbázis, a *Medline* négy előállítónál kapható, a SilverPlatternél, a BRS-nél, a Dialognál és a Cambridge scientific abstractsnél.

Előállítók

Amikor az információs iparnak ez az új válfaja ilyen gyorsan terebélyesedik, az egyik kérdés az, hogy ki mit állít elő. Ugy tűnik, hogy nagyon kevés akár csak kevéssé is megbízható jegyzék található a hozzáférhető kiadványokról, az előállítók pedig a legkülönbözőbbek: hagyományos kiadók, szoftverkészítő vállalatok, rendszerépítők, könyvtárak és a legkülönbözőbb szolgáltató szervezetek. Finnország e tekintetben nagyon szerencsés helyzetben van, mert az ország két legnagyobb könyvkereskedése rendszeresen jegyzéket ad ki azokról a CD-ROM kiadványokról, amelyekre rábukkant. Ráadásul a könyvkereskedésekben gyakran van legalább egy-egy példány minden elérhető termékből, s így a vásárlás előtt ki lehet őket próbálni. Ez meglehetősen szokatlan dolog. Általában ui. az a szokásos, hogy a beszerzésre rendszerint valamilyen megrendelő úrlap szolgál, a kiadvánnyal együtt pedig egy *bérlési szerződés* érkezik, amelyet nagyon gondosan kell tanulmányozni. Ebből az alig néhány oldalnyi írásból kell ugyanis megtudni, hogy vissza kell-e szolgáltatni a régi CD-ROM lemezt, ha igen, mikor. Egyes esetekben minden megkapott lemezt meg lehet tartani, nem kell őket visszaadni. Ez a helyzet a Wilson-termékekkel. Legtöbbször azonban a korábbi lemezeket vissza kell küldeni, mielőst az új megérkezik. Így a felhasználónál mindig csak egy, a legaktuálisabb információt tartalmazó lemez van.

Különösen elővigyázatosnak kell lenni a CD-ROM előfizetésének megszüntetésével kapcsolatos információk értelmezése közben. Egyes esetekben ugyanis ilyenkor a legutolsó lemezt is vissza kell szolgáltatni. Ez azt jelenti, hogy a felhasználónál semmi sem marad a későbbi keresésekre. Ez a nem könyvtárbarát politika remélhetőleg megváltozik majd.

Az online keresés helyzete Finnországban

Az online információkeresésnek Finnországban régi hagyományai vannak. Már a 70-es évek elején, amint az amerikaiak megindították, egyes finn vállalatok igénybe vették ezt a lehetőséget. Használata ma is virágzik. Finnország azonban – a luxemburgi Diane Center legutóbbi vizsgálatai [5] szerint – Nyugat-Európa második legdrágább országa a külföldről végzett online keresés tekintetében. A legdrágább Görögország, ahol 6,57 ECU a keresések átlagos költsége. Ez a költség Finnországban 5,81 ECU, Írországban pedig – amely a legolcsóbb a mintegy húsz összehasonlított ország közül – 2,25 ECU. Az összehasonlítás húszperces keresésre vonatkozott, beleértve a kapcsolás idejét, a távközlési díjat és a forgalmi adót.

Az első finn online adatbázist 1976-ban hozta létre a Helsinkii Közgazdasági Főiskola Könyvtára (Helsinki School of Economics Library, a továbbiakban HSEL). Később jó néhány további online adatbázis is létrejött. Ezek elérhetők mind az egyetemen belüli, mind a külső (fizető) felhasználóknak. Skandinávián kívül is több európai országban vannak előfi-

zetők. A HSEL birtokában jelenleg két adatbázis működik. Témakörök: könyvek, kutatási jelentések, finn, skandináv és nemzetközi folyóiratok cikkei, finn disszertációk és tézisek. A legújabb szerzemény: a legnagyobb finn kereskedelmi újság, a *KAUPPA-LEHTI* teljes szövegét kereshetővé tevő online adatbázis. Némely adatbázisnak teaurusza is van, de mindegyikük kereshető szabadszövegesen, valamint Boole-operátorokkal, kulcsszavakkal, szerzők, folyóiratcímek szerint, időbeli és nyelvi korlátozásokkal.

A HSEL közepes méretű felsőoktatási, kutatóhelyi, nyilvános szakkönyvtár, mintegy 230 ezer kötetnyi könyvvel, 3100 sorozati kiadvánnyal, 1600 folyóirattal. Négyezer hallgatót szolgál ki. Szakterülete a közgazdaságtan, az üzlet és rokon területeik. Jogilag egyben a szakterület központi nemzeti könyvtárának, illetve nemzeti kutatóközpontjának feladatait is ellátja. Így köteles kielégíteni az ország bármely részéből származó információs igényeket, ha valaki történetesen úgy dönt, hogy igényt tart a szolgáltatásaira. A HSEL katalógusai 1980 óta érhetők el online. Jelenleg már nem is készít katalóguskártyákat az alapkatalógus számára, annak ellenére, hogy e kártyákat az utóbbi időben számítógéppel állították elő. A finn folyóiratcikkek katalógusát a HSEL korábban ugyancsak nyomtatott kártyák formájában terjesztette, de tavaly a folyóiratcikk-kártyák készítése is megszűnt. A főiskolán belül minden felhasználó, diák és oktató egyaránt ingyen használhatja az adatbázisokat. A hallgatók – önkéntes alapon – rendszeres képzésben részesülnek a HELECON nevű online rendszer igénybevételére.

A CD-ROM használata

Finnországban 1988 februárjában mintegy 200 CD-ROM leolvasó működött, természetesen csak egy részük könyvtárban. Várható, hogy az eladások száma 1000 darab fölé emelkedik az év végére. Pillanatnyilag a HSEL birtokában 13 különböző CD-ROM kiadvány van, ezek egy része a könyvtár belső használatára, más részük a felhasználók által és a felhasználók részére végzett információkeresésre szolgál. Konkréten az alábbi termékekről van szó: *Business periodicals index*, *Cumulative book index*, *Dissertation abstracts*, *Social sciences index*, *Humanities index* és *Library literature*, amelyekre a HSEL korábban – nyomtatott formában – nem fizetett elő. Ezenkívül: *PAIS*, *Books in print*, *Ulrich's periodicals index*, *Bibliofile*, a *Library of Congress* katalógusa, *Abstracted business information*, *International bibliography of the social sciences* és az *University of Guelph in Canada* katalógusa.

A drága amerikai faktografikus adatbázisok, például a céginformációs adatbázisok közül a HSEL eddig egyet sem vett meg, mivel nincs meggyőződve arról, hogy nagyon sokan használnák őket. A finn diákok fő érdeklődési területe a közgazdaságtan és üzlet területén nem annyira az amerikai cégekre irányul, mint inkább a finn vagy a skandináv vállalatokra. A dolgot mindenesetre figyelemmel kell kísérni, és azt remélni, hogy az árak lefelé mennek.

Az első CD-ROM lemezek múlt ősszel érkeztek meg a HSEL-ba, és néhányukat úgy szerették volna

elhelyezni, hogy a hallgatók módot kapjanak a kísérleti önkiszolgáló felhasználásra. Akadályokba ütközött azonban a szükséges leolvasók beszerzése és üzembe állítása, valamint némileg elhúzódt az önkiszolgáló kassza beszerzése is a hallgatók számára. A legutolsó kérés az elektromos csatlakozóban felfedezett lényeges alkatrészhiány okozta, ami miatt a használat nem volt biztonságos, pedig ekkor már egy hónapja működött a berendezés. Így az egyértelmű döntéstől a tényleges gyakorlati megvalósításig, hogy a szolgáltatás működjön, körülbelül fél év telt el.

Most már azonban folyik ennek az új információkereső szolgáltatásnak a reklámozása, aminek eredményeképpen máris van néhány, egymástól függetlenül kísérletező felhasználó. A CD-ROM használata minden könyvtárlátogató számára ingyenes, meg kell azonban fizetniük a papírt és a festéket, ha nyomtatni akarnak. Pillanatnyilag a felhasználók számára semmilyen időkorlátozás sincs érvényben. A személyzet képzése is elkezdődött. Hetenként van egy-egy összejövetel, ahol alkalmanként más-más rendszer ismertetése, megvitatása, majd kipróbálása kerül sorra. Hogy a felhasználók segítséghez jussanak, legalább a személyzet felének kell tudnia, miképp működik a rendszer.

Mivel a HSEL saját számítógépes online rendszere már sok éve működik, a személyzetnek kellő gyakorlata van a terminálok és a különböző keresőrendszerek alkalmazásában. A referenzpultnál, amely nagyon közel van a CD-ROM berendezéshez, nyolc könyvtáros dolgozik. Ők mindnyájan rendszeresen végeznek online kereséseket, különösen most, hogy a katalógus online formába került. A CD-ROM munkaállomás a nyomtatott indexekhez is közel van. A referenzszolgálat segítségével a CD-ROM felhasználók a könyvtár teljes nyitvatartási ideje alatt igénybe vehetik.

A felhasználók rendelkezésére álló berendezés Olivetti M 28 személyi számítógépből és Hitachi CDR-1503S leolvasóból áll, s ez az együttes a közeljövőben nyomtatóval egészül ki.

Mivel a CD-ROM meglehetősen drága, használatához többlettámogatást kellett szerezni. Szerencsére a HSEL-nak van némi tavalyi pénzmaradványa és valamelyes alapítványi támogatása. Ennek köszönhető, hogy ilyen rövid idő alatt ilyen komoly mennyiséget sikerült beszereznie ebből a termékből.

Tapasztalatok

Bár a felhasználókkal szerzett tapasztalatok meglehetősen csekélyek és korlátozottak, azt azonban a HSEL törekedett megtudni, mi a véleményük az újfajta szolgáltatásról. A felhasználók általában csak egy-egy adatbázist használtak, annak ellenére, hogy a HSEL négyet ajánlott. A többségük, kb. 80%-uk jónak mondta az eredményeket, 20%-uk szerint az eredmények nem voltak jók vagy középszerűek voltak. A legtöbbjük korábban nem végzett online keresést. A többség az információs szakember segítségét kérte, és a kulcsszavak kiválasztása céljából nem vette igénybe a nyomtatott változatot. A következő ősszel e vizsgálat folytatása várható, hogy

kiderüljön, miként reagál az új lehetőségekre egy nagyobb felhasználói csoport.

Ugy tűnik, hogy a CD-ROM használatának nagy előnyei vannak. Ezek a kis lemezek hatalmas mennyiségű információt képesek tárolni, ami nyugalmasan, anélkül választható ki, hogy a magas távközlési díjak vagy a rossz telefonvonalak bárkit is megzavarnának. Technikailag és szervezetenként egyszerű a használatuk, a szükséges útbaigazítás gyakran a képernyőn látható, és bármilyen eredményt nyomtatunk is ki, az nem növeli a költségeket. Nincs szükség biztonsági másolatokra, ugyanakkor biztonságos a terjesztő szempontjából is, mert nem lehet az eredeti példányról másolatot készíteni. Stabil, tartós, hő- és hidegálló. Nem használhatók fel azoknak a "számítógépvírusoknak" a terjesztésére sem, amelyek az Egyesült Államokban ma már valós veszélyt jelentenek sok rendszer számára. Kell-e ennél többet-jobbát remélni?

Vannak – persze – hátrányai is a CD-ROM-nak. Egyesek szerint nagyon lassú a hozzáférés, bár ezt a HSEL tapasztalatai nem erősítik meg. A beszerzésük drága. Gyakoriak a kompatibilitási problémák: melyik gép melyik lemezzel illik össze, miként bírhatók kooperációra. Ezek valószínűleg irreális elvárások e termékkel szemben.

* A WORM lemez valójában előbb került kereskedelmi forgalomba, mint a CD-ROM. Szokásos felhasználási területe azonban más. Általában nem publikációs médiumként használják, hanem a felhasználó saját adatainak az archiválására. – A ford.

A szakirodalomban sokat írnak a lemez fejlődésének következő lépéséről, az úgynevezett WORM lemezről, ami azt jelenti, hogy egyszer írható, sokszor olvasható (Write Once, Read Many). Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a felhasználó hozzáadhat szöveget ahhoz, ami a lemezen van, de nem változtathatja meg a meglévő információt, azaz a CD-ROM-on található információra a felhasználó semmilyen befolyással nem lehet.*

Egészében véve e termék valami olyan újdonságnak tűnik, amely nagyon üdvözlendő előrelépés a szakkönyvtári információkeresés technikai fejlődésében.

Irodalom

- [1] BONTA, B.: CD-ROM in the social science reference room. = IFLA Paper 88, Brighton, 1988.
- [2] SILVER, H.: Managing a CD-ROM installation. = Online, 1988. márc. p. 61–66.
- [3] SANTARELLI, M. B.: CD-ROM in the information center. = Information Center, 1988. márc. p. 18–21.
- [4] REESE, J.–STEFFEY, R.: ERIC on CD-ROM: a comparison of Dialog on disc, OCLC's search CD40 and SilverPlatter. = Online, 1987. szept. p. 42–54.
- [5] How dear is your bit? = Information Market, 1987. 48. sz. p. 6–7.

Fordította: Válas György

Beérkezett: 1988. X. 6-án.

JELENTKEZÉSI FELHÍVÁS

Az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, az Idegennyelvi Továbbképző Központ és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete közös szervezésében 1989. április 5-én

angol nyelvű informatikai tanfolyamot indítunk

információs szakemberek és információfelhasználók részére. A tanfolyam 60 órából, ebből 36 óra nyelvi kondicionálás (meglévő ismeretek felrészítése, beszéd-készség javítása), 24 óra pedig angol nyelvű informatikai tárgyú előadás. A nyelvórákra és az előadásokra heti 2x4 órában, délelőttként kerül sor. A tanfolyam helye: az OMIKK tanácsterme (1088 Budapest, Múzeum u. 17. I. em.). A tanfolyam elvégzése után a hallgatók látogatási bizonyítványt kapnak.

Az informatikai tárgyú nyelvi gyakorlatok témakörei:

- ▶ A műszaki tudományos információk forrásai
- ▶ Szakirodalmi információ mint a vezetés erőforrása
- ▶ A mikrográfia szerepe a dokumentumkezelésben
- ▶ Iparvállalatok és kutatóintézetek műszaki-tudományos információs rendszerei

- ▶ Mikroszámítógépek az információs és könyvtári munkában
 - ▶ Adatbázis-kezelő rendszerek
 - ▶ Az NTMIR és más nemzetközi információs rendszerek
 - ▶ Információs technológiák a 80-as években
- A részvételt középfokú angol nyelvvizsgával vagy annak megfelelő szintű nyelvismerettel rendelkező, informatikai éreklődésű szakembereknek ajánljuk. A *részvételi díj* 3600 Ft, melynek átutalása csak a tanfolyami jelentkezés elfogadása után válik esedékessé (német és orosz nyelvű informatikai tanfolyamokat legközelebb 1989 őszén indítunk).

Jelentkezési határidő: 1989. március 31.

Cím: OMIKK oktatási és módszertani osztály,
Nagy Gábor
1088 Budapest, Múzeum u. 17.
Tel.: 382-935, 382-300/111